

- Laybach 1689, str. 111; gl. tudi M. Ložar, nav. delo, str. 213.
- 72 M. Ložar, nav. delo, str. 214; M. Makarovič, Slovenska ljudska noša, str. 42.
- 73 F. Levstik, Iz minule srečne mladosti, str. 175.
- 74 F. Levstik, Iz Lašč, 30. julija, Zbrano delo VIII, str. 244.
- 75 Prim. A. Slodnjak, opomba k navedenemu Levstikovemu besedilu, F. Levstik, Zbrano delo VIII, str. 411.
- 76 F. Levstik, Kunčič in Urbanov pes, Zbrano delo II, str. 302.
- 77 F. Levstik, Igra o krčmaričini rejenki, str. 244.
- 78 S. Šantel, O izvoru kočevske narodne noše, Kočevski zbornik, Ljubljana 1939, str. 340 d; M. Kundegraber, Gedanken zur Volkskultur der Gottscheer, 640 Jahre Gottschee, Klagenfurt 1970, str. 31 d.
- 79 F. Levstik, Iz minule srečne mladosti, str. 174.
- 80 M. Ložar, na. delo, str. 209 d; M. Makarovič, Slovenska ljudska noša, str. 38.
- 81 F. Levstik, Poglavlje o nemškutarski omiki, str. 80.
- 82 Levstik je poznal za določeno vrsto irhastih hlač besedo samice (Otročje igre v pesmih, Zbrano delo II, str. 77); to besedo je razložil: „Samice so jehaste hlače od ene ‚same‘ kože storjene, a ne od dveh“ (Zbrano delo II, str. 343). L. 1870 je Levstik izpričal irhaste hlače iz dveh kož; uganka: „Deset mož dve koži vleče proti Pravdanji vasi“ (Sveti doktor Bežanec v Tožbanji vasi, Zbrano delo IV, str. 145) namreč pomeni, da si mož oblači irhaste hlače, sešite iz dveh kož (A. Slodnjak, opomba k navedenemu Levstikovemu besedilu, F. Levstik, Zbrano delo IV, str. 529).
- 83 F. Levstik, Iz Lašč, 31. marca, Zbrano delo VIII, str. 220.
- 84 V. Zarnik, Pisma slovenskega turista III, str. 377.
- 85 F. Levstik, Iz Lašč, 31. marca, str. 220.
- 86 A. Slodnjak, opomba k navedenemu Levstikovemu besedilu, Zbrano delo VIII, str. 533; da-li = dasi, četudi.
- 87 M. Pleteršnik, nav. delo II, str. 231: prega = zaponka.
- 88 F. Levstik, Iz minule srečne mladosti, str. 174 d.
- 89 F. Levstik, Spomini o verah in mislih prostega naroda, str. 181 d.
- 90 F. Levstik, Popotovanje iz Litije do Čateža, str. 14.
- 91 L. Kordesch, Erklarung der heutigen Bilderbeigabe, Carniolia, 2. septembra 1844, št. 71, str. 284 s sl.: M. Makarovič — A. Baš, nav. delo, sl. na str. 124.
- 92 Hlače so bile visoko krojene in preširoke.
- 93 F. Levstik, Pokljuk, str. 117 d.
- 94 F. Levstik, Pismo Franu Erjavcu 2. junija 1877, Zbrano delo XI, str. 253.
- 95 F. Levstik, Iz minule srečne mladosti, str. 177.
- 96 F. Levstik, Spomini o verah in mislih prostega naroda, str. 181.

ANGELOS BAŠ

LEVSTIK IN USTNO SLOVSTVO

Pisati in razmišljati o Levstiku na način kot je bilo to možno pri Trdini, je skoraj nemogoče, čeprav imata oba nekaj skupnih potez in nekaj skoraj identičnih „videnj“ o ustnem slovstvu. Rezultati takega razmišljanja pa so za etnologa karseda raznovrstni, ker postane Levstik nankrat etnološko „neobvladljiv“, čeprav s svojimi deli nudi obilico možnosti tudi za raziskave v tej smeri. O etnoloških problemih, predvsem o ustnem slovstvu, o „ljudskem jeziku“ o kolektivni poetiki ali na kratko o „folklori“ v Levstikovem delu je možno razmišljati na dva načina:

Najmanj problematična, a strokovno vprašljiva je metoda, s katero iz Levstikovih literarnih, kritičnih, satiričnih, znanstvenih in političnih besedil nabereмо stavke, rečenice in podobe, ki jih je Levstik vzel iz živega govora naših podeželov. Torej od kmeta. Kmetje pa so v naši zavesti — ljudstvo, torej je Levstik vključeval in pisal „ljudski jezik“, kakršnega poznamo iz ustnega slovstva. Tem rečenicam in podobam dodamo nekaj veznega teksta, ki je opremljen s citati iz Levstikovih del in zaključek je jasen. Levstik je folklorni pisec, njegov jezik je „ljudski“ z vsemi tistimi prvini, ki ta jezik opredeljujejo kot ljudski. Martin Krpan je človek iz ljudstva, ki govori tudi ljudski jezik, deseti bratje so predstavniki najnižjega, to je našega kmečkega in hkrati slovenskega sloja. Kaj naj ta človek govori drugega, če ne klen in nepopačen ljudski jezik? Levstikovi literarni junaki so ljudski, čisti folklorni tipi. In če pretiravam in posplošujem naprej, lahko rečem, da je pisatelj prav z opisi in z jezikom zadel tipko našega človeka. Iz nepokvarjenega in specifično podeželskega okolja se junak preseli v literaturo in ta literatura odraža tudi okolje, iz katerega je junak prišel. Literarni junak v vsaki situaciji reagira po svoje, po naše, torej folklorno. In sklep. Levstik je folklorni pisec. Čeprav pretirana, je taka interpretacija možna, le da do zaključka pridemo po drugačni poti, z ekscerpiranjem folklornega gradiva iz Levstikovega zbranega dela. Raziskovalec že iz Levstikovega literarnega dela izlušči precej pomembnih informacij, ki mu dopolnijo sliko o ustnem slovstvu, o kolektivni poetiki in zabeleži dejstva, da so elementi folklore prisotni v Levstikovi literaturi. Te folklorne elemente tudi opiše, jih primerja in vgradi v sistem splošne folklorne poetike. Hvalevredno dejanje, vendar le do tedaj, ko v ta proces ni vključen sam Levstik kot literarni ustvarjalec. Elementov folklorne poetike Levstik ne skriva, nasprotno jih favorizira, vendar se je pri literarnem tekstu treba vprašati, na kakšen način to dela. Gre za banalno „citiranje“ ali za uveljavljanje folklornega sloga in jezika kot edine slogovne in jezikovne alternative literarnega jezika?

Problem se za raziskovalca postavi že ob pojmu ljudskega jezika. Literarni zgodovinar vključi ta jezik v kontekst celotnega literarnega dela, konkretno ozadje ljudskega jezika (z njegovo folkloristično ali etnološko povednostjo) pa je prepuščeno folkloristu ali etnologu, ki si začne razbijati glavo z vprašanjem kaj je ljudski jezik. Je to jezik našega kmeta? Torej je „ljudski“ jezik kmečki jezik? So te terminološke zadrege strokovnega ali ideološkega značaja? Kakorkoli že, nazadnje si raziskovalec (folklorist) prizna, da vprašanja ljudskega jezika ne more rešiti sam, čeprav se po svoji strokovni usmerjenosti ukvarja z njim. Nastanejo celo dvomi, ali je vprašanje „ljudskega jezika“, res izključno folkloristično področje.

Če sä od vuka pogovarjaš, te vuk pridä.
(Iz Haloz; zapisala Nežka Vaupotič)

Če pa so dvomi še večji, se nekam v globino folkloristične duše prikrade dvom, ali je sploh poklican, da razsodi, kaj je ljudski jezik in če ta pojem ni zgolj fikcija ali dediščina tradicije ali celo idejno (politična) zabloda. V takem stanju začne klicati na pomoč literarno zgodovino, še bolj pa jezikoslovje oz. specializirano vejo, sociolingvistiko. Ker pa so časi interdiscipliniranih posvetovanj, na katerih bi lahko reševali te probleme, že za nami, ostajajo problemi nerešeni; oziroma jih lahko rešuje le literarna zgodovina ali jezikoslovje. Ti dve stroki sta jih že uspešno rešili in folklorist se hočeš nočeš mora posloviti od njih, čeprav mu tradicionalni način dojemanja problematike (folklore v literaturi) ne da miru in še enkrat onemoglo, kot iz protesta, vzklikne: „Levstik je bil naš človek, pisal je v ljudskem duhu in jeziku, njegova literatura je ljudska literatura.“ Za morebitne bralce, ki probleme poznajo širše pa kot v opravičilo doda: „No ja, stvari niso tako enostavne. V Levstikovem literarnem delu je močno občutiti folklorno poetiko, a na svojstven, Levstikov način.“ Ko pa se že čisto zresni, pristavi še besede o drugačnem in samosvojem pojmovanju in vključevanju folklorne v Levstikovih literarnih delih. Na pol otožno se zave, da je romantika že prešla, da je bila potem še meščanska revolucija, da smo se začeli zavestno oblikovati v narod in da so vse to reči, ki folklori in folkloristiki začenjajo dajati drugačne predznake in da se zato tudi o folklori pri Levstiku ne da govoriti več na način, ki smo ga lahko uporabili za romantiko ali za popularne pišce. Levstik je umetnik; umetnost pa je tisto spolzko področje, kjer se spotakne največ folklorističnih udov.¹

Drugi način razmišljanja pa upošteva Levstikova dela kot gradivo, oz. si raziskovalec izbere predvsem „neliterarna“ ali „realistična“ besedila in iz njih razbere in predstavi folkloristično ali etnološko gradivo, o katerem nekaj pove Levstik sam. To pa so t. im. pričevanja o, s posebnim ozirom na. Raziskovalec nekoliko zataji eno od svojih nagnjenj, iz troživke se spremeni v dvoživko ali pa celo opusti svoj amfibijski značaj in se kot enospolnik spretno vrtil med čermi etnologije in folkloristike. Med stalnim in napornim manevriranjem med čermi pristane v fatamorgano enega samega odrešilnega otočka. Ali drugače: nevarni večplastnosti literature obrne hrbet, da slovo še intuitivnim razlagam in se ne sprašuje več o folklori v Levstikovih delih, ampak načne problem Levstikovega mnenja o folklori, konkretno o ustnem slovstvu. Tu je laže, ker je gradiva zadosti, zmoti se lahko le v interpretaciji. Če pa mu uspe vsaj delno nabrati mnenja o, lahko drugi bolj podkovani interpreti na podlagi zbranega gradiva popravljajo napake v interpretacijah. Gradivo pa mu je kot ščit za katerega se lahko skrrije, ne da bi mu bilo enkrat samkrat treba povedati, kako je s folkloro pri Levstiku ali pa celo kaj opredeljevati — ali gre za folklorizirajoči realizem, ali gre za prevrednoteno folkloro v Levstikovem delu, ali pa gre za folkloro, za katero, kot je znano, Levstik ni imel pravega posluha... Ob vseh teh neprijaznih problemih, ki jih pred etnologa in folklorista postavlja Levstik, se zdi ta druga metoda še najmanj problematična in še najbolj zanesljiva. Zanesljiva seveda zaradi možnosti neinterpretacije. Zato se je tudi lotevam.

Mladega Levstika je privlačeval čudežni svet pravljic in ljudskega verovanja, ki se ga z nostalgijo spominja v zrelejših letih. Ta svet, etnološko pričevalen, nam Levstik predstavi v delu Spomini o verah in mislih prostega naroda. V teh vaških pripovedih je Levstik videl — poezijo. Spomine na ta pripovedovanja zato opremilja z

razmišljanji o usodi verovanj, vraž in pripovedk. Vse skupaj je prikupno, lepo in neverjetno, je zabavna literatura, ki jo ponavlja zaradi literature. Vse pa je še zmeraj le vraža, ki pa se umika napredku in omiki. Toda z vraževerjem se izgublja — poezija.² Levstik ohranja vraževerjske zgodbe ne kot etnolog, ampak kot literat, zaradi njihove poetične lepote, zaradi poezije, čeprav so to le zgodbe za smeh in ne za „nauk“. Podobno je ustno slovstvo doživljal tudi Trdina in njegove besede o poeziji ljudskih zgodb so skoraj identične Levstikovim. Druži pa ju še misel, da je folkloro potrebno ohranjati ne samo zaradi literarnosti, ampak tudi zato, ker predstavlja pri majhnih narodih nepogrešljiv člen med preteklostjo in sedanostjo, oziroma nadomestuje našo preteklost in zgodovino. Za Levstika je ustno slovstvo zgodovina sama, saj pravi, da sta jezik in pripovedka „zgodovina vsakemu, a še posebno edina zgodovina takemu narodu, kakršen je slovenski narod, ki druge zgodovine nima.“³

Poleg literarnosti je to za Levstika edini dovolj močan razlog, da se ustno slovstvo zapisuje. Levstik sam pa ni sistematično zapisoval in v tem se že začenja ločevati od Trdine. Levstik ni zapisoval, ker za to ni imel smisla ali bolje, ker mu v danem kulturnem in političnem trenutku in programu zgolj etnografsko gradivo ni več zadoščalo v preprosti obliki ljudske proze in poezije. Ta mora zasijati v vsej poetični lepoti in v dognanem jeziku in literarni obliki. Zato Levstik kot urednik Vrtca sprejema za objavo ljudsko poezijo, ki pa jo popravlja in dopolnjuje. S tem gradi ali potrjuje svoj estetski nazor in z objavljanjem popravljenega slovenskega in prevedenega srbohrvaškega, češkega in ruskega ustnega slovstva utira tudi misel o zgodovini naroda in narodov. Srbske in druge slovanske junaške pesmi, balade in pripovedke so „sredstvo“ estetsko-leposlovne in kulturno-politične „vzgoje.“ Z objavami je hotel opozoriti bralca na „pripovedne motive, ki bi jih moralo naše pripovedništvo obdelati vsaj zdaj, če jih ni moglo v srednjem veku, ako bi se hotelo organsko razvijati skozi vse faze evropske povesti.“⁴ Levstikovo „Vrtčevo“ nebanalno „folkloriziranje“ je imelo podlago že v Spominih o verah in v delu Iz minule srečne mladosti. Omenjeni deli odsevata v grobih obrisih tudi Levstikov literarni program, ki ga je celovito podal v Potovanju od Litije do Čateža. Bolj kot literarni program je za nas zanimivo etnološko gradivo, ki nam ga to delo ponuja. Ne smemo pa prezreti še drugih del, v katerih so ali zapisi ustnega slovstva ali avtorjeve opombe in mnenja o njih itd. To gradivo je sicer v drobcih, kot n.pr. tisti podatki o ljudskih nekanoniziranih svetnikih, n. pr. o Korantu (Pustu), ki po ljudskem verovanju „v nebesih za vrati na svojem plaščki sedi in goslice v roki drži.“⁵ Drobce folklornega gradiva zasledimo celo v političnih in satiričnih spisih, saj nam v članku Dopisne srake ohranja pesem zazibalko s kratkim komentarjem.⁶

Najdemo pa še kitico Kančnikove pesmi:

Nesreča je velika
za vsakega moža,
ki takega malika
na glavo nakopa.⁷

Najobširnejše in neposredno pa je Levstik spregovoril o ljudski poeziji v Potovanju, kjer ugotavlja, da ljudska poezija umira: „Minila je doba, ko se je skladalo in pelo. Kar se še ni do sedaj nabralo, posebej se ne bo dobilo več dosti izvirnega.“⁸ Za izvirno in narodno potrebo pa je Levstik štel le junaške pesmi kakršne je poznal iz srbskega

(Nadaljevanje z 12. str.)

izročila ali pa tiste redke slovenske, ki jih delno zna še „kakšna babuška.“⁹ Ljudska pesem je za Levstika povedna le takrat, ko prinaša vsaj delček naše zgodovine. V deseterskem verzju junaških pesmi pa vidi Levstik tudi formalno opozicijo nemškemu ljudskemu verzju, ki da izpodriva slovenske in slovanske oblike.¹⁰ Tu misli Levstik na poskočnico, ki jo je odklanjal prav zaradi domneve, da gre za nemško obliko in jo zato še v drugih spisih večkrat omenja in odklanja. Na stanje ljudske pesmi pri nas gleda Levstik sploh precej pesimistično, saj v Potovanju še pravi, da se zdaj vedno manj poje in da še celo veseli Dolenjci pijejo svoje vino kar molče.¹¹ To črnogledost opira na svoje spraševanje po ljudski pesmi na Dolenjskem, pa je bila le v Šmartnem ena sama ženica „ki poje od Jezusovega trpljenja sedemdeset razdelkov dolgo pesem in še drugih takih.“¹² Če pa že imamo pesmi pa ni nikogar, ki bi te pesmi zbiral, „saj še to, kar je cvetelo med ljudmi, nam je moral pokazati neslovenec – Korytko.“¹³

Mimo domnevne slovenske brezbržnosti pa nakazuje Levstik v Potovanju še druge realnejše vzroke za upadanje pripovednih zgodovinskih pesmi in pravljic ter pripovedk. To sta omika in razsvetljenje.

„Kdor je prijatelj narodovega izobraženja, gotovo želi, da bi se zatrlle prazne vere; pa vendar je tudi res, da s takimi vražami zginejo obenem vsi narodni zakladi – pesmi in pripovedke po nekaterih deželah celo pobožnost.“¹⁴ Levstik in Trdina se zavedata, da je napredek potreben, hkrati pa žalujeta za izgubljeno poezijo, le s to razliko, da Levstik vidi v napredku nevarnost, da oslabi pobožnost, Trdina se glede pobožnosti bolj boji vražjeverja. Dileme med napredkom in propadajočim ljudskim slovstvom sta oba rešila s kompromisom o „novi“, višji obliki ustnega slovstva, ki bo vtakano v umetniško besedo slovenskih pisateljev. Levstik in Trdina sta opazila, da se najdalj ohrani tisto ustno slovstvo, ki ima privlačno (ganljivo ali humoristično) zgodbo. Levstiku so humoristične pesmi ljudskega godca Kančnika pokazale v smer, „da bi jako ustregel, kdor bi znal resnico zavijati v prijetne šale.“¹⁵ Za etnologa so zanimive Levstikove informacije v Potovanju o ljudskih pevcih in godcih. Omenja in predstavi Andreja Kančnika (1775–1841), organista na Blokah, v Kostonjčevici, Laščah, Krki in Dobropolju, ki je zlagal humoristične in kosmate pesmi, ki so se hitro prijele med ljudmi. Levstik kot literat Kančnika sicer odklanja, ker se iz njegovih pesmi ne da učiti lepega jezika ali druge pevske umetnosti,¹⁶ toda raziskovalcu ustnega slovstva je pomembna Levstikova informacija o razširjenosti Kančnikovih pesmi („Kančnikovo ime je slulo široko po Dolenjskem“) in omemba nekaterih njegovih pesmi: „Najimnitnejše so: Od svinjarjev, Od lončarjev, Mož in žena, Od uši in bolhe, Kaj nevesta prinese k hiši (posebno smešna in posebno kosmata)“¹⁷ Vendar teh pesmi Levstik ni zapisal, ker jih je nekaj objavil že Korytko, a ne vseh, kar opozarja tudi Levstik, da se „najsmešnejše pogrešajo, ker jih Korytko morda ni slišal ali pa, kar je še bolj resnici podobno, ker so se mu zdele prekosmate.“¹⁸ Zanimiva pa je še Levstikova ocena Kančnikovih pesmi, iz katere odseva Levstikov odnos do drugih podobnih ljudskih pesmi: „Ljudstvo je v šalah robato, v jeziku rado ohlapno, take so tudi Kančnikove pesmi.“¹⁹ Kakor že Trdina je tudi Levstik opozoril na razliko med peto ljudsko pesmijo in recitirano „stihologijo“. Trdina je

prišel do ugotovitve z opazovanjem, Levstik pa prek Kančnikovega razlikovanja in poimenovanja. Kančnik je nepete pesmi imenoval verze, ki jih je le govoril, zlasti pri vinu.²⁰ Levstik nam torej daje informacijo, ki se potrjuje še danes, da namreč ljudski pevci zavestno razlikujejo med peto ljudsko pesmijo in verzi – to je umetno pesmijo.

V Potovanju se Levstik na kratko ustavlja tudi pri srbski ljudski pesmi. V kasnejših člankih jo je podrobneje analiziral in ocenil, v kontekstu Potovanja pa je opomba zanimiva zato, ker kljub Levstikovi neetnografski usmerjenosti kaže določeno širino, saj je ob ustnem slovstvu na slovenskih tleh spregovoril tudi o srbskem ustnem slovstvu Belokranjcev. Navaja pripoved belokranjskega župnika, ki je v mladosti slišal doma veliko pesmi, ki jih je kasneje našel v Vukovi zbirki.²¹ Levstik pa dodaja k temu še lastno izkušnjo in opazovanje.²²

V drugih svojih člankih, kot so Vodnik brez konca in kraja, kritika Kleinmayrove Zgodovine slovstva, Učilnica itd., se Levstik z očesom raziskovalca loteva ustnega slovstva. Čeprav si sam želi, da bi bila slovenska ljudska pesem drugačna kot je, ali bi jih vsaj bilo več, pa kot racionalist sprejema dana dejstva, zlasti ko gre za vsebino, manj ko gre za obliko ljudske pesmi. Ljudsko pesem pojmuje Levstik dovolj široko in odločno poudarja, da sta tudi robotost in kosmatost del izročila, zato jih ne odklanja, še več, v članku Vodnik brez konca in kraja odgovarja vsem moralizatorjem, da je tudi Vodnik sam zapisoval kosmate poskočnice. Zanimivo je, da se Levstik ustavi še ob predelavah ljudskih pesmi, ki jih šteje za zmotne in vsako popravljanje označi kot kvaritev.²³ Vodnikove redakcije ljudskih pesmi opravičuje z dobo, v kateri se še sam Prešeren ni mogel osvoboditi „pomotne misli, ki je bila do današnjih dni ostala med Slovenci,“²⁴ – da se pesmi popravljajo. Levstik, ki ni več romantično dojemal ustnega slovstva, energično pribija, da se ljudskih pesmi nihče ne sme niti dotakniti in dodaja, naj pesniki in pisatelji raje popravljajo jezik v svojih spisih.²⁵ Levstik natančno loči kaj je zgodovinsko gradivo, kaj folklorna dediščina, kaj sodobna literatura in sodoben literarni program. Ustno slovstvo mu je zgodovinska vrednost in po svoje pričevalna poezija, ki to zgodovinsko kategorijo širi v sodobnost, vendar ne več pojmovano kot v romantiki. V literaturi pa se otepa t. im. „citatne“ folklore in banalnega prenašanja le te v literaturo. Tu ima kolektivna poetika pomembno in odločujoče mesto, če ima dograjen literarni okvir. Vsako drugačno prenašanje ustnega slovstva v literaturo pa pomeni vulgarizacijo ali škodljivo popravljaje, od katerega ni ne avtentične folklorne niti dobre literature. Levstikovo navdušenje in pesimizem – za in proti ustnemu slovstvu – se tako izkaže za zavesten in dognan koncept, ne pa morda za kontradiktornost, ki jo na prvi pogled kažejo iztrgani citati.

To misel potrjuje tudi Levstikova misel v Učilnicah – v kritiki Pajkovega članka „O slovenskih narodnih pesmih.“²⁶ Pisanje o ustnem slovstvu je za Levstika nekaj obvezujočega in zanimivega, zanimivo in poučno pa je tako pisanje lahko le, če je dobro. – Torej strokovno, brez lepoticenja in didaktičnosti. Pajk loči ljudske pesmi le po tem, koliko so lahko „koristne“, didaktične in lepe, Levstik pa tako opredelitev zavrača in se mu zdi edino možna delitev ljudske pesmi le na avtentične in prirejene oz. popravljene. (Za Levstika so nepravice oz. poravljene: Lepa Vida, Mlada Breda, Mlada Zora, Nuna Uršica itd.)²⁷

Levstika pri Pajku tudi moti, da na ustno slovstvo gleda preveč romantično – čustveno, brez strokovne

analize, ne samo vsebine ampak tudi oblike. Pri verzju ljudske pesmi Levstik namreč opozarja, da se ta loči od umetne pesmi in na dvojno naglaševanje v ljudskih pesmih: „Naša narodna pesem n. pr. lahko rabi: Stoji, stoji, mesto belo, ali stoji, stoji mesto belo.“²⁸

Pregled Levstikovega dela pokaže, da ustno slovstvo zavzema v njem vse lege od čustvene zagretosti, prek literarne obdelave oz. literarne možnosti, do strokovne analize. V svojem racionalizmu opazi dejstva, ki so včasih lahko „neprijetna“, vendar so objektivna in odraz resničnosti, ki ji Levstik sledi. Ustnega slovstva ne pojmuje več romantično in ga ne mitizira, in kljub temu, da ga folklorja neposredno ne zanima, ji zna najti pravo mesto ne samo v literaturi, ampak tudi v kulturnem in družbeno-zgodovinskem kontekstu. To pa so dejstva, ki označujejo Levstika kot misleca in ustvarjalca, ki je s svojim programom začrtal novo smer v slovenski literaturi, kulturi in navsezadnje tudi v znanosti.

OPOMBE

- 1) Iz dosedanje prakse vem, da je govorjenje na splošno in na ironičen način zelo nevarno, saj je vedno kdo, ki najde samega sebe v nenatančnih medvrstičnih „namigih“. Vsem hočem prihraniti jezo, zato izjavljam, da sem raziskovalec — folklorist v besedilu jaz sam. Vsi spodrsjlaji in ironični namigi so namenjeni le meni samemu, ko sem se etnološko neobvladljivega Levstika loteval z neko nelagodnostjo, ustvarjalnim dvomom in metodološko „neizčiščenostjo“.
- 2) Spomini o verah in mislih prostega naroda, ZD 4, Ljubljana 1954, str. 182
- 3) Spomini . . . str. 182—183
- 4) Iz opomb k ZD 4, Ljubljana 1954, str. 536
- 5) prav tam, str. 532
- 6) Dopisne srake, ZD 8, Ljubljana 1959. Na strani 103 beremo: „Zazibalka katero pestunje pojo otrokom v zibelki: Ujnač, naš Matiček nima hlače, ene ima jelove pa še te niso njegove
- 7) prav tam, str. 104; Levstik je to kitico iz šaljevih pesmi o možu in ženi uporabil za satiro na aktualne politične dogodke, vendar je tudi kot taka pričevalna, ker z njo ohranja delček Kančnikovega repertoarja.
- 8) Potovanje od Litije do Čateža, ZD 4, Ljubljana 1954, str. 10
- 9) prav tam
- 10) Na istem mestu Levstik piše o poskočnici: „Nasilele so se med nami, posebno v Gorencih kratke vrstice, zložene po nemški navadi.“
- 11) prav tam
- 12) Potovanje . . . , str. 9
- 13) prav tam, str. 10
- 14) prav tam, str. 19
- 15) prav tam, str. 24
- 16) prav tam, str. 22
- 17) prav tam
- 18) prav tam
- 19) prav tam
- 20) prav tam
- 21) prav tam, str. 33
- 22) „Tudi pri Laščah . . . ni tega še dosti let, ko smo večkrat čuli srbske pesmi. Res, da jih niso peli domači ljudje, ampak Belci — Kranjci — Laščani so jim dejali Kostelci — ki so hodili s tovari v Ljubljano po kramo. Nabralo se jih je osem, deset pa tudi več. Konjiči so šli pred njimi, možje za njimi, prepevaje Kraljeviča Marka . . .“ (Potovanje, str. 33)
- 23) ZD 7, 1958, str. 133
- 24) prav tam
- 25) prav tam
- 26) Janko Pajk: O slovenskih narodnih pesmih; Letopis goriške gimnazije za l. 1862
- 27) Levstik, Učilnice, ZD 8, Ljubljana 1959, str. 138
- 28) prav tam

LIKOVNO „BRANJE“ MARTINA KRPAN

Fran Levstik je s svojim Martinom Krpanom ustvaril delo, ki ga (tako kot vsako pravo, prizadeto umetnino) vsak čas bere na svoj način, vsako obdobje pa išče v njem sporočilo namenjeno sebi. Po drugi strani pa se v Martinu Krpanu skrivajo tudi izredne pričevalne in hkrati mitske dimenzije, ki govorijo o pojmovanju slovenstva v 19. stoletju. Tip junaka kot ga je ustvaril Levstik pa ima najbrž tudi izredne etnološke dimenzije in nas sili k tovrstnemu branju. Ne glede na program v Popotovanju, kjer govori o literarnih likih trdnih kmetov (ki naj bi bili protiutež ljubeznivi kmečki revščini kakršno je oblikoval v svojih delih Josip Jurčič), je kmetski v Martinu Krpanu le pripovedni okvir. O tem nas prepriča tudi intuitivno „branje“ kot so ga izrazili v svojih ilustracijah nekateri slovenski slikarji iz različnih obdobj.

Klen in trd jezik kot ga govori pripovedovalec in ga sproti beli s tako imenovanimi „ljudskimi rekli“, ki so navsezadnje enak pojav v strukturi jezika kot fraze v elitni družbi, velja še danes za pravi kmetski, to je hkrati tudi slovenski jezik. Iz tega pa so mnogi razlagalci mimogrede potegnili tudi sklep, da je Martin Krpan kmetski junak. O zgrešenosti takega branja nas prepričajo že prve kvalitetne ilustracije, ki jih je ustvaril Hinko Smrekar. To so tudi ilustracije, ki so zgodovinsko najbolj zveste in dosledne. Martin Krpan v Smrekarjevi interpretaciji ni kmet (kot pri kasnejših Perku in Kralju), marveč možak v polmeščanski noši, predstavnik specifičnega „vmesnega“ sloja v baročni družbi, ki nosi s seboj tudi specifično barvo družbenega predstavnika, ki je do neke mere vezan na slovensko podeželje, hkrati pa gre za razgledanega popotnika, ki šegavo-surovo občuje z vsemi družbenimi sloji brez kompleksov in zavor. V nasprotju z mitsko podobo slovenskega kmetiča, ki ga največkrat kažemo skozi prizmo ljudske pesmi o novčiču (zatiran in ubog tlačan, ki se lahko maščuje predstavniku vladajočega razreda le po smrti in s čarovnimi sredstvi) je Krpan mešanica lumpenproletarskih in gosposkih potez, kmečko — kajžarske miselnosti in svetovljanske razgledanosti, preudarnosti in zvitosti, trme in svojevrsne elegancije. Hinko Smrekar je namreč intuitivno dojel Levstikovo misel (beremo jo seveda danes in na današnji način), da slovenske družbe in naroda ne sestavlja le zatiran kmečki sloj in tanka plast malega meščanstva — marveč dosti bolj kompliciran sestoj slojev in vmesnih slojev. Zato si je privoščil idealizacijo junaka na nenavaden način — ni izbral trdnega kmeta, kajžarja ali meščana ter ga idealiziral — povečal in pojunačil, marveč je izbral od vsakega tipa nekaj, vse skupaj pa je dobilo kot nova kvaliteta tudi večje, mitske ali vsaj herojske dimenzije. Mitski junak s svojim mitskim načinom življenja, ki je paradokсна mešanica realističnih potez in tipizacije ter fantazijskih elementov, je zato izredno sodoben in hkrati živ. Zaradi te svoje živosti pa je tudi nepredvidljiv in neopredelljiv — saj v svojem bistvu prerašča ljubeznivi slovenski kmečki mit, kot ga je recimo v slikarstvu in likovni umetnosti na sploh uveljavil in razvil Maksim Gaspari. Po drugi strani pa beremo Martina Krpana in hkrati Smrekarjeve ilustracije drugače kot je Krpanov čas bral dobršen del slovenske etnologije med obema vojnoma in še desetletja po osvoboditvi. V Martinu Krpanu namreč ni nikakršnih prazgodovinskih nadčasovnih dimenzij, marveč gre za čisto, čeprav mitološko opredelitev razmerij med narodi in različnimi družbenimi razredi v 19. stoletju. Prvo kar